

teorijski jeste i šta bi u praksi trebalo da bude i *Teorijski poželjna i realno moguća bitna obeležja samoupravljanja*.

Istina, u ovom drugom delu, Neća Jovanov doista traga za odgovorom na pitanje šta je samoupravljanje. Isto tako je istina da i odgovora na to pitanje; za njega, samoupravljanje „je pre svega masovan politički pokret radničke klase za vlastito oslobođenje“ (23), „specifičan oblik socijalne revolucije“ (3). Preciznije, dosledno autoru, samoupravljanje je ne samo „pokret radničke klase za vlastito oslobođenje“, već „istovremeno i integralni društveni sistem vlasti, poredak radničke klase zasnovan na društvenoj svojini sredstava proizvodnje“. I baš na ovom mestu nastaje kardinalan nesporazum između prihvativljivih odgovora i teško razumljivih tvrdnji Neće Jovanova. Primajući samoupravljanje kao pokret, autor smatra da je ono „u nas najpre uvedeno odozgo, odlukom Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, a formalno-pravno državnim zakonom 1950. Želim da naglasim da druge alternative i nije bilo, osim da se samoupravljanje počinje uvođiti odozgo...“ (71) Logično je bilo očekivati da samoupravljanje kreće od same praxisa, u stvari – odozdo! Oslanjajući se, nerado, ali ponekad i na autoritete, kao i autor, uostalom, podsetiće na dijagonalno suprotnu moguću teorijsku koncepciju nastanka samoupravljanja kod nas, tj na prirođan put kretanja samoupravljanja odozdo. „Nastanak samoupravljanja u našoj zemlji nema nikakve veze ni sa grčko-latinskom tradicijom, ni sa slavenskim zadugama i slavenskim bratstvom, ni sa bilo čim drugim, osim sa većitom težnjom ka boljem životu, stvaranju, slobodi, napretku, ovlađavanju objektivnim zakonima prirode i društva. To što se samoupravljanje kao tendencija pojавilo u jednoj relativno nerazvijenoj zemlji posledica je činjenice da je samoupravljanje revolucionaran proces društvenog preobražaja, koje se može izraziti samo u duboko narodnoj socijalističkoj revoluciji. A takva je bila naša revolucija... U svakom slučaju, pojava samoupravljanja u nas u potpunosti je povezana s karakterom i specifičnim uslovima razvoja naše revolucije i specifičnim putem razvoja socijalizma u našoj zemlji... (.) Svaka prava revolucija masa je zapravo najneposredniji oblik samoupravljanja. Takva je bila i naša revolucija. (...) Samoupravljanje se u Jugoslaviji radio u vreme narodnooslobodilačkog rata... i ne vodi poreklo tek od Zakona o samoupravljanju iz 1950. godine“ (E. Kardelj, *Sećanja*, 231, 2, 3). Zabune nema, ali je nesporazum potpun. Kako je autor dosledno izbegao jugoslovensku socijalističku revoluciju iz svoje teorijske koncepcije, razumljivo je da na samoupravljanje, i sve što iz njega proizilazi i na njemu se temelji, gleda – odozgo.

Šta autor nudi u trećem delu svoje teorijske koncepcije samoupravljanja? „Treći deo sadrži teorijski poželjan i realno moguć medusobni odnos samoupravljanja i onih elemenata savremeno jugoslovenskog društva u razvoju koji su neposredno značajni za teorijsku koncepciju samoupravljanja i njegovo ostvarivanje. Radi se o onim elementima savremenog jugoslovenskog društva u razvoju koji su, u odnosu na samoupravljanje, međuzavisni – između samoupravljanja i sedam elemenata savremenog jugoslovenskog društva u razvoju postoji *međuzavisnost, interakcija*. Ta međuzavisnost ne postoji samo između samoupravljanja, s jedne, i ovih elemenata jugoslovenskog društva, s druge strane, već ona postoji i između samih elemenata savremenog jugoslovenskog društva koji su u međuzavisnosti sa samoupravljanjem.“ (7)

Ovu »horizontalnu« liniju analize međuzavisnosti elemenata savremenog jugoslovenskog društva, autor u svojoj koncepciji ostavlja po strani. Razmatra samo „vertikalnu“ odnosa samoupravljanja i ovih elemenata. Zbog toga, treći deo nosi naslov *Međusobni odnos samoupravljanja i onih elemenata savremenog jugoslovenskog društva u razvoju relevantnih (značajnih) za teorijsku koncepciju samoupravljanja*. Prema autoru, odmah je jasno da relevantnih elemenata ima baš sedam. To su: socijalistička država, komunistička partija, sindikat, svojina nad sredstvima za proizvodnju, socijalna struktura jugoslovenskog društva, tehnologija i organizacija proizvodnje i nauka. Zašto su, za teorijsku koncepciju samoupravljanja, ovih sedam elemenata više značajni od nekih drugih – ostaje nejasno. Preostaje nam mogućnost cenzanja, što u naučnom metodu, na koji autor, svakako, pretenuje – nije poželjno. Postavlja se pitanje – zašto i socijalistička robna proizvodnja ne nalazi odgovarajuće mesto u periodnom sistemu relevantnih elemenata ovog autora, pogotovo kad o socijalističkoj robnoj proizvodnji ne postoji ni jedna zadovoljavajuća i temeljna teorijska koncepcija u ekonomskoj teoriji? Zašto se roglijev tog fundusa socijalističkog društva (plan, tržište) nalaze u drugom delu knjige, a bez medusobne konzistencije? Možda se odgovor na ova, i druga pitanja, nalazi u činjenici da je Neća Jovanov svoju koncepciju samoupravljanja vremenski nedovoljno dugo proveravao („četiri-pet godina“, 21), na neodgovarajućim skupinama kao uzorcima („polaznicima partiskih škola, (...) na seminarima za inoviranje znanja direktora, (...) studentima Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu, (...) i (...) oko 15 naučnih radnika“, 21), i o njoj, ipak, nedovoljno svestrano premišlja.

avilo jedno nezaobilazno pitanje: problematika antologische potke staljinizma. Uspješno rastvaranje fundamentuma staljinizma pokazuje snagu nad svim onim kritičkim referiranjima koja su njegovu PARANOJU promatrala jednodimenzionalno. U tom kontekstu valja primjetiti izvjesne granice onih kritičkih referiranja koja su mislila da se bit staljinizma iskazuje samo u politizaciji etike i metafizici države, odnosno da je staljinizam samo „carizirani marksizam“. No, ipak, čak i reduciranje staljinizma na jednu dimenziju zasigurno pomaže uspješan ulazak u njegovu ontologiju potku. Poznati francuski misilic J. P. Sartre, u svom eseju „Staljinova avet“, odlučno je postavio pitanje: „Kako će mase pokloniti povjerenje Partiji ako im ona prethodno ne pokloni svoje povjerenje, odnosno ako se ne uspostavi izvjesna kontrola baze nad aparatom?“

Od jugoslovenskih autora koji se bave fenomenom staljinizma najozbiljnije su studije dra Predraga Vranickog: MARKSIZAM I SOCIJALIZAM I FILOZOFSKI PORTRETI, zatim dra IVE PAIĆA: DIKTATURA PROLETARIJATA I SLOBODA i dra Fuada Muhića: STALJINIZAM – Teorijski pogled na jedan fenomen. Ovom posljednjem posvjećujemo ovaj napis.

Prijatno se družiti s onim djelom koje uspješno elaborira – jedan fenomen duboko prodirući u njegovu metafizičko-spekulativnu tajnu. Da bi čitaoca uveo u temeljne dimenzije staljinizma kao pomračenja marksističkog mišljenja, autor STALJINIZMA izričito konstatira da se priroda i bit staljinizma mogu razumjeti jedino ako se izvrši duboki prodor u njegovu ontologiju osnova. Samo naivno mišljenje biće zbunjeno pred tezom da se esencija staljinizma (kao materijaliziranog hegeloštva i političke tehnike) može validno situirati u „kontekst raciononalnosti zapadne kulture, kao oblika njenog povjesnog nasljeđa“ (Fuad Muhić, STALJINIZAM, str. 33 – 34).

I Koncepcija „etičkog socijalizma“ i staljinizam (kao materijalizirani hegelijanizam) artikulirali su svoju potku u tom smislu što je prvi svojim manevrom pomirenja marksovskog i kantovskog načina mišljenja eliminirao zapravo hegelijanski dijalektički metod, a staljinizam svojom hegemonском čizmom konstituirao sistem tabu – tema, čime je onemogućena manifestacija i lepljanje istinskih čovjekovih mogućnosti.

Ingeniozno čitanje Muhićevih kritičkih refleksija staljinizma, u njegovim filosofiskim, politikološkim i sociološkim dimenzijama, lako prepoznaće hi-postiziranje državnog i partijskog aparata koji je bio izgrađen u obliku egiptanske piramide. Stoga nema ništa čudnog u tome što su u Staljinovoj filosofsko-politikološkoj i sociološkoj maršrutu »paskalovski kompleks usamljenog pojedinca koji bivstue u egzistencijalnim samoćama i racionaliziranih poriv Ego Cogitatione ka oblikovanju zbilje po mjeri vlastitog 'ja' u granicama objektiviranih spoznaja“ (str. 151) dostigli svoju kulminacionu tačku. Kako u novovjekovnoj gradanskoj zajednici, odnosno u suvremenom organiziranom kapitalizmu, tako i u staljinističkom, birokratsko-ekstatičkom sklopu društveno-ekonomskih i političkih odnosa, čovjek bivstue u neprestanom strahu, neizvjesnosti i drhatanju. Staljin je svojom ideološkom tehnikom, odnosno tehnikom manipuliranja i vladanja unio „strah u kosti građanima“. Nad čovjekom i njegovim iskonskim mogućnostima stajao je funkcionalni ratio. Metodološki teorijski sagledavajući sve negativne konzekvencije triumfa funkcionalnog ratia, Fuad Muhić pristaje uz one kritičare staljinizma koji su s pravom isticali da se racionalizirana surovost Staljinove logike manifestirala »ubitačnije od njegovih streljačkih vodova“, odnosno da je Staljnova gromada „uspješnije lomila ljudi nego tjelesna priruna“.

Metodološki i teorijski demistificirajući i razlažući fatamorganu staljinističkog mentaliteta, autor STALJINIZMA traga za njegovim filosofiskim pretpostavkama. Stoga Muhić s razlogom ističe da promatranje staljinizma „kroz njegovu fenomenologiju, kao utonuća historije u užas terora i kao patološkog razaranja revolucionarnog umu“ (str. 9), pati od neizostavnih jednostranosti.

Jednostranost takvih promatranja najreljefnije se pokazuje, u pružanju validnih odgovora na snop pitanja. Stiče se utisak da je temeljni moto studije STALJINIZAM iskazan kroz snop pitanja, od kojih navodimo samo neka: „Da li je staljinizam poredak sa dvojakim bićem, čija se svijest formalno pozivala na evropsku misaonu tradiciju, dok mu je zbilja bila duboko ukorijenjena na posve drugoj strani – u duhu pravoslavno-vizantske monarhije ili čak i varvarske azijske despotije? Da li se Zapad može tako elegantno, kao što to vrlo često čini, ogradići od njega kao od patološke devijacije koja pripada pred – civilizacijskom mentalitetu, i posmatrati sebe u ontološkoj čistoći i etičkoj i političkoj ekskulpiranosti, ili pak negdje u *dubinama vremena dijeli se njim zajedničke bivstvene pretpostavke* (podv. M. M.)...“ (str. 15). Odgovori na ova pitanja dati su u Muhićevu studiju kroz razlaganje filosofskog, politikološkog, sociološkog i historijskog aspekta, odnosno kroz njih je eksplizirana ontologija potka Zapada i Istoka. Nijedan teoretičar, marksološke i marksističke orientacije, nije tako argumentovano pokazao dvostruko biće staljinizma kao što je to učinio Fuad Muhić. Da bi markirao bit staljinizma, ovaj vrsni poznavalec staljinizma kao jednog historijskog fenomena polazi od nedvojbene konstatacije da je kultura okcidentalnog svijeta započela svoje bitisanje na »trima velikim idejama: ideji Ratia, ideji Uma i ideji pozitivizma«.

Demonstrirajući snagu ispravnosti Sartrove misli, eksplizirane u njegovom spisu EGZISTENCIJALIZAM I MARKSIZAM, po koj joj je marksizam nemoguće prevazići, Muhić eklatantno ukazuje da se biće staljinizma iskazuje u pervertiranom objedinjavanju »momenata svjesnog bitka« novoga vremena (»momenat Descartesa, »momenat Kanta i Hegela i »momenat Karla Marks-a). Ovo trološno objedinjavanje iščitavalo se, prema Muhićevim riječima, kroz racionalizaciju političke egzistencije, zatim kroz pokušaj konstituiranja historijskog umu posredstvom apsolutne organizacije i, napokon, kroz oficijelnu ideologiju i njeno »svešteničko hipostaziranje. Nema neke bitne razlike između novovjekovnog građanskog bitka i staljinizma, jer, kako u građanskom svijetu, tako i u staljinizmu, politika je egzistirala kao vještina, kao tehnika vladanja i manipuliranja narodnim masama, (i čovjekom) koje, po Hegelovim riječima, a to nalazimo i kod Staljina, predstavljaju »ološ«, »svjetinu«.

U kontekstu perpetuiranog objedinjavanja ovih momenata u staljinizmu valja posebno ukazati na Staljinov odnos prema hegelijanskom načinu mišljenja. Iako je Staljin denuncirao Hegela zbog njegovog „notornog idealizma“ i „reakcionarnog ponašanja“, u knjizi o kojoj ovdje raspravljamo nedvosmisleno se ukazuje na to da je odnos između Staljina i Hegela meto-

FUAD MUHIĆ: »STALJINIZAM, TEORIJSKI POGLED NA JEDAN FENOMEN«, »Oslobodenje«, Sarajevo 1981. Piše: Muslija Muhović

Rastvaranje panoramske kutije staljinizma, kao sistema birokratske tiranije, predstavlja jedno od najaktuellijih pitanja suvremenog mišljenja. Stoga staljinizam promatran kroz razne optičke forme, ne silazi s dnevnog reda današnjeg marksističkog načina mišljenja. Ali uprkos takvom epohalnom zadatku, mnogi kritičari ovog historijskog fenomena manifestirali su svoju infirmitetnost onog trenutka kada se pred njihovom kritičkom analizom post-

dologiskog a ne supstancialnog karaktera. Naime, kao što je Hegelov filozofski sistem bio izgrađen u obliku trijade, tako je i Staljin svojim trijadnim manevrom »teza-opozicija, antiteza (nova garnitura) – sinteza (ukinuće obje strane i pacifikacije političke tenzije u apsolutu kulta)« politiku (koja je u grčkom polisu imala značenje EPISTEME) pretvorio u tehniku apsolutne vladavine, manipulacije društva i čovjekom. Prema tome, osnovni smisao i cilj politike u staljinizmu je isti kao i u novovjekovnoj gradanskoj zajednici. Muhić svojom kritičkom analizom staljinizma, kao materializiranog hegelijanizma, rastvara kutiju o inauguraciji realizacije metafizike kao tehnike, što nalazimo kod racionalističke filozofije čije je realiziranje »moralno odvesti zahtjevu za univerzalnom racionalizacijom svijeta«. Ovu racionalizaciju staljinizam je nastavio dalje razvijati i usavršavati, i to u dva pravca. Staljinizam je »zatekao racionalizirana sva područja čovjekovog života i mišljenja... Istovremeno, on se našao pred historijom kao 'razbijenim totalitetom' čiji su svi ogranci živili nezavisnim životom i čiji je neposredni refleks bila upravo rastraga gradska svijest' (Lukacs) i njena izgubljenost u svijetu 'organiziranog besmisla'« (str. 51).

U studiji STALJINIZAM zasigurno je argumentovano obrazložena teza o organskoj vezi hegelizma i staljinizma. Kao što je država za Hegela predstavljala instrument svjetskog duha (a politički konstituirana sloboda može biti samo supstancialna), tako je i proleterski um kao »umna supstanca povijesti« u staljinizmu pretvoren u tehniku, »dakle potpuno u duhu novovjekovnog gradanskog svijeta. Prema tome, kao i novovjekovni svijet, tako i staljinizam bio je izgrađen po principu funkcionalne racionalnosti i racionalne prirode. Sa stanovišta Marxove kritike hegelizma, koja ima »nad-fizičku-vremenku« relevanciju, Fuad Muhić izričito naglašava da je staljinizam bitno hegeljanski i da je kao takav ostao u horizontu posverašnjeg funkcionalnog racionaliziranja i instrumentiranja cijelokupnog čovjekovog življenja, mišljenja i djelovanja.

U tom kontekstu treba razumjevati i konstataciju da aktualiziranje odnosa Hegel – Staljin ne znači okrivljavanje Hegela za tragiku čitavog jednog razdoblja evropske moderne historije. Ove Muhićeve konstatacije upućuju ozbiljno kritičko mišljenje na postojanje bezbroj interpretacija koje više značno akutualiziraju Hegelovu političku filozofiju. Sučeljavajući se s tim interpretacijama, autor STALJINIZMA proglašava neispravnim i nenučnim ona shvaćanja koja zagovaraju tezu o tome da je Hegel bliži fašizmu nego staljinizmu, mada je svojom filozofiskom kabalistikom izvršio eklatantan utjecaj na tok i rezultate suvremene povijesti. Čitaoca emancipiranog od »baujivog« čitanja STALJINIZMA neće iznenaditi ni Muhićev kritičko razlaganje Lukacseva obimnog spisa RAZARANJE UMA, u kojem madarski filozof opisuje »put njemačke iracionalističke filozofije od Schellinga do Hitlera«, dakle djela koje zagovara tezu da »nema nedužnog pogleda na svijet«, odnosno da je svaki misilac osobno odgovoran za povijesna zla koja izravno proizlaze iz realiziranja njegove doktrine.

Obrazlažući svoje kritičke refleksije panoramske kutije kulture okcidentalnog svijeta i osvjetljavajući njene primalitetne temelje, autor pomenute studije posredstvom Marxove kritike hegelijanske fenomenologije duha, u kojoj se identificira predmetnost i svijest i gdje se prvo postavlja nasuprot drugom, Muhić izvodi zaključak da se novi poređaj ustavljanja supstancialne slobode i realiziranja države kao apsolutne »samoizvjesnosti« uma, mogao samo naslutiti u Hegelovo vrijeme, odnosno da je realizacija Hegelova programa apsolute racionalizacije svijeta kod Staljina dostigla svoju vrhunsku tačku. Kao što je Hegel svoju filozofiju svojevremeno proglašio apsolutnom istinom, tako je i Staljin svoju koncepciju odnosa partizansko-državnog aparata i čovjeka i društva proglašio jedino »ispravnom« i jedino »marksističkom«. Međutim, loša i perpetuirana realizacija Marxova programa humanističke vizije svijeta u Staljinovim rukama očitavala se u svim područjima čovjekovog bivstvovanja. U etabliranom etatističko-birokratskom sklopu socijalno-ekonomskih i političkih odnosa nije moglo biti ni govor čak o minimalnoj skepsi spram dogmatske teorije i prakse staljini-

stičke despotije. Sve ono što nije slijepo slijedilo Staljinovu »misiju« denuncirano je »desnim« ili »lijevim« skretanjima, što je, po Staljinovom mišljenju, išlo u korist imperializma i oportunitizma.

Staljin je svojoj lošoj realizaciji Marxova i Lenjinova viziranja novog sklopa društvenih odnosa obezbjedio teren čvršći od egiptanske piramide. On je svojom socijalno-političkom filozofijom kao »apsolutnim znanjem«, posredovanom jakom dogmatsko-birokratskom državno-partiskom garnitutom, sprovodio vlastitu volju iskazanu kroz maksimum »hoću da znam«. Treba ukazati na kristaliziranje valencije Muhićeve ekspozicije koja se iščitava u analiziranju primalitetnih pretpostavki Hegelove političke filozofije, odnosno njenog programa apsolute racionalizacije svijeta, spram koje se staljinskička ideologija odnosiša kao prema običnoj lešini. U ovoj posljednjoj (u njenom »kategorijalnom sistemu«) nije prisutno ništa od »onog što je iz Hegelove filozofije bilo objektivno ostvareno, već upravo ono čega je najmanje bilo (»racionalno 'spašavanje' dijalektičkog metoda kojim se staljinizam trebalo dokazati kao najviši oblik historijske zbilje«). Ove Muhićeve konstatacije nedvojbeno ukazuju na bitnu nit pozitivističke redukcije Marxova učenja. Redukcija, kao bitna crta staljinizma, manifestira se kroz apsolviranje programa Marxove humanističke vizije svijeta kao »pitanje ekonomsko-proizvodnih i političkih preobražaja društva«.

U detaljanoj analizi staljinizma kao jednog historijskog fenomena, kojem i današnje mišljenje posvjećuje veliku pažnju (mada neki teoretičari nisu ni danas svjesni komplikiranosti ove pojave koja je imala katastrofalne posljedice po međunarodni radnički pokret, posebno njegovom komunističkom krilo), autor STALJINIZMA sasvim ispravno insistira na tezi o zajedničkim bivstvenim nad-determinantama Istoka i Zapada (racionalizmu, pozitivizmu, tehnicizmu, itd.). Zapravo, plodonosan razgovor o tim pretpostavkama zasigurno će obezbijediti »jednu od bitnih istina našeg vremena – razobličavanje raznih formi "mističnosti" koje proizilaze "iz ideološkog manira empirijske svijesti da svoju neposredovanu čulnost, opažajnost i intencionalnost, bogato impregniranu i zamalučenu iracionalnim porivima za moć, jednokratnim postupkom racionalizacije... uzdiže do razine ephohalne svijesti i da se pod njenim znamenjem proglašva konačnim«. Ovdje leži, po našem mišljenju, SUKUS staljinizma i današnjeg oficijelnog sovjetskog shvaćanja socijalizma i suvremene gradanske teorije o društvu »izobilja«, koja, s obzirom na staljinizam kao »patološku devijaciju«, vidi u tezi o upostavljanju onog sklopa društvenih odnosa u kojima čovjek vraća svoje suštinske snage – običnu tlapnju i utopiju. Apsolutizaciju empirijske svijesti buržoaski svijet je, prema Muhiću, realizirao njenim izravnim sublimiranjem u mitologiju slobode, a staljinizam pozivanjem na sam historijski um.

Nema mesta nikakvom iznenadenju što se u STALJINIZMU – rasjedljavajući političku dimenziju staljinizma – neprestano pojavljuje kritičko analiziranje Hegelove političke filozofije. Svojim razvijenim laboritorijumom, Fuad Muhić sasvim uspješno elaborira pitanje političke prirode staljinizma, eksplizirajući ga kroz filozofisku optiku. To se posebno artikulira kroz ekspoziciju fundamentalnog smisla kategorije posredovanja. Analizirajući neke Lukacseve radove, naš autor jasno spoznaje bitne crte pozitivističke redukcije Marxove misli, jer »Scientistički mit marksističkog pozitivizma o samohodnim 'objektivnim', pa čak i 'gvozdenim' zakonima prelaska društva iz jedne socijalno-ekonomske formacije u drugu, biva... temeljito doveden u sumnju« (str. 75). Ova redukcija obuhvatila je sve sfere čovjekovog mišljenja i djelovanja, o čemu su dosta raspravljali kritičari staljinizma. U kontekstu Muhićeve refleksije o staljinizmu valja razumjevati temeljni smisao kategorije posredovanja, koja zahtjeva snažnu »intervenciju subjektiviteta u historiji«. U dosta voluminoznom štuvi o ovom fenomenu, intervencija subjektiviteta u historiju ne znači ništa drugo od Hegelove misli nakon francuske revolucije da »ideja mora upravljati duhovnom stvarnošću«.

Posebna vrijednost pomenutih ekspliziranja o staljinizmu dolazi otuda što se iskazuje delimitacija razlike između Rose Luksemburg i Lenjina, i da se bit njihovog međusobnog dijaloga može promatrati kroz istu optiku kao i Marxova kritika Hegelove filozofije. Posebno su interesante i inspirativne za svaku progresivno mišljenje, emancipiranu od »baujivog« rasudivanja, Muhićeve referencije o Rosi Luksemburg, koja je kritikom iskustva boljiševičke partije »anticipirala razvoje težnje političkog iskustva staljinizma«. S druge strane, primjena Marxove kritike Hegelove političke filozofije na staljinizam pokazuje da ovaj posljednji ostaje u horizontu hegelijanizma, »budući da se u njemu objektivacija vladajućeg porekta dešava u obliku otuđenja kao opredmećenja« (str. 126). Ovdje su evidentne dvije analogije između Rose Luksemburg, Lenjina i Staljina, s jedne strane, i Marixeve kritike Hegelove filozofije i staljinizma, s druge strane.

Nije teško primjetiti da ove analogije omogućavaju bolje razumjevanje bitnih dimenzija staljinističkog i trockističkog mentaliteta. Pri tom autor STALJINIZMA poduzima nimalo lagan posao: demističirajući razne interpretacije o ovim mentalitetima. Mnogočesto tih interpretacija o odnosu Staljina i Trockog ima neke zajedničke pretpostavke koje se iskazuju kao »vizija tri sloja ruske historije«: onog ontologiskog, povijesno-dogadajnog i akcidentalno-slučajnosnog. Uz bogatu argumentaciju, u studiji STALJINIZAM eksplizira se temeljna razlika između Staljina i Trockog. Ona se najprimarnije reflekira u shvaćanju slobode. Dok je Staljin shvaćao slobodu potpuno u hegelijanskom duhu, kao spoznatu nužnost, dotele je Trocki slobodu koncipirao, na intelektualistički način, kao »neodgovorno samoodređenje«. I onda kada analizira sociološku i ideološku dimenziju staljinizma, Fuad Muhić iskustva ovog fenomena kritički demonstrira u kontekstu analize nekih radova o staljinizmu suvremenih misilaca. Tako se, u tematiziranju političke dimenzije, staljinizam razmatra u svjetlu osnovnih koordinata tzv. elitičkih teorija: teorije »psihološko-etičke elite« Jose Ortega y Gasseta, »elite uspiješnih« Vilfreda Pareta, »gvozdenog zakona« Roberta Michelsa, »selektivnog sloja« Josepha Schumpetera, »kategorije upravljača« Raymonda Arona, »demokratskog elitizma« Karla Mannheima, »institucionalne elite« Wrighta Millsa, zatim teorije »političke klase« Ralfa Dahrendorfa i Gaetana Mosce.

Kritički osvrt nije ostavio po strani ni onaj pravac marksističkog mišljenja koji je poznat pod zajedničkim imeniteljem »staljinistički pozitivizam«, a pomoću kojega su bili eliminirani svi oni elementi autentičkog marksizma koji se nisu mogli uklopiti u »vladajući« pogled »marksističko-lenjinističke partie«. Finalni proizvod ovakog reduciranja bio je ideološki pozitivizam.

Ovaj nije značio ništa drugo nego opravdanje etatističko-birokratskog bitka i njemu odgovarajućeg-dogmatskog – načina mišljenja.

Kako u eksplikaciji filozofiskim i političkim, tako i u ideološkim pretpostavkama staljinizma, u studiji staljinizam se otkriva da se staljinistički pozitivizam po svojoj metodologiji nazora na svijet bitno ne razlikuje od onog građanskog. Naime, staljinistički pozitivizam je tu metodologiju samo „premjestio u nove uslove i razvio je u drugim okolnostima, ali nije uspio da prekorači njen teorijski horizont“ (str. 348). Stoga nije iznenadjuće što je staljinistički pozitivizam bio ogranski povezan s političkom sofistikom kao eminentnom logikom političkog pragmatizma. Sholahistička igra pojmove bila je glavna karakteristika staljinističkog pozitivizma i institucionalizirane prakse. Tu transformaciju marksizma kao konkretne nade mnogomilionskih trudbeničkih masa uočili su mnogi kritičari staljinizma, na čijim glavnim aspektima inzistira i studija STALJINIZAM.

NEBOJŠA JEVRIĆ: »CRNI KOFER«,

Knjижevna omladina Srbije, 1981.

Piše: Srboljub Ilić

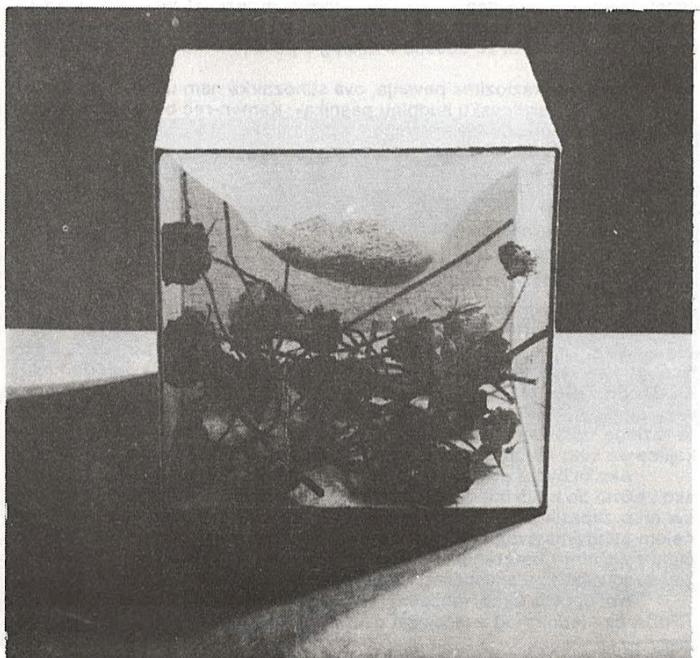
Kratke priče, s kojima se susrećemo između korica ove knjige, donose nesumnjivo osveženje u našu najmlađu prozu, a u izvesnoj meri skreću sa ustaljenih i priznatih tokova kojima se naša proza do sada kretala.

Rekoh: *kratke priče*, namerno nastojeći da upotrebitim što neutralniju žanrovsку odrednicu. Jer, veoma je teško ove priče svrstati u jedan, u teoriji književnosti poznat žanr.

One, istina, sadrže elemente, ili pretežno naginju ka nekoj od znanih književnih formi. Ima u njima dosta činilaca zbog kojih možemo da ih uporedujemo s anegdotama, alegorijama, basnama i, najviše, bajkama. Ali, samo da ih uporedujemo, i to veoma uslovno, jer nijedna Nebojšina priča nije ni prava basna, ni prava bajka. Iako, očigledno, naglašeno lirske ispisane i veoma emotivno obojene, to nisu ni pesme u prozi. I kada bih nastojao da pronađem naziv koji bi mogao da se odnosi na sve tekstove u knjizi, rekao bih, bez ikakve namere da ustanovim ili nominalizujem novi književni žanr, jednostavno bih rekao: kratka pesnička priča.

Bilo da se radnja ovih priča zbiva u selu, bilo u maloj varoši ili velikom gradu, sve one sadrže istovetan život fantastike. Uvek je to fantastika zla, fantastika okrutnosti. I mada su to zlo i ta okrutnost gotovo isključiv predmet Nebojšinog interesovanja, autor ih opisuje na sasvim poseban način. Ako može tako da se kaže, a Jevrićeve priče daju mi za pravo da mislim da može, ovde je reč o nenameravanom zlu i bezazlenoj okrutnosti.

Vidljiva je težnja da se u svim pričama stvoriti utisak straha, neposredne opasnosti i opasne iznenadnosti, utisak mučnina i neizvesnosti, kao da nešto stalno vreba i čeka svoj odsudni, zli trenutak da nas zgrabi. Kao da je, premda nespomenuta, u skoro svim ovim pričama, kao u starim bajkama, prisutna sedmoglava aždaja. Životinje i insekti o kojima Nebojša piše: pavovi, gušteri, slepi miševi, sove, pauci, crne bube, ovde su svojevrsna zamena za zlog zmaja iz jezera. I ptice, taj večni pesnički simbol slobode i lepotе, biće na stranicama ove knjige gadane i ubijane štakama. Postoji u narodu verovanje, koje vuče korenje još iz praslenske religije, da izvor ili uročnika zla ne treba spominjati pravim imenom. Otuda i brojni sinonimi za davola ili, recimo, veštici. Ovo verovanje će se provući i do Nebojšinih priča, odnosno do poslednjeg bloka u njegovoj knjizi (»Trag«). Tu će zlo izgubiti svoje ime. Jevrić mu neće tražiti ni izvora ni uročnika, i nazvaće ga, jednostavno, zamenicom srednjeg roda *ono*. I to zlo *ono* vršljaće po ovim pričama, kroz njihovu lirsku i emotivnu obojenost i bajkovitu atmosferu.

Ako sam rekao da Jevrićeve pesničke priče podsećaju na bajke, dužan sam da istaknem i osobinu po kojoj se od bajki razlikuju. U njima, naime, nema pozitivnih junaka. Nema junaka koji bi na sebe preuzeo vitezku ulogu da satre zlo. U ovim pričama *dobro* ne može da pobedi, jer nije ni prisutno. Ali, ne može da pobedi ni zlo, jer bi inače samo sebe pobedilo, pošto je jedino prisutno. Pa, ako nema težnje ka pobedi, ako nema borbe, onda ostaje samo – igra.

Da se vratim na opasku koju sam napred pomenuo: da je, u Jevrićevim pričama, reč o nenameravanom zlu i bezazlenoj okrutnosti. Stiče se, naime, utisak da je sve to zlo: sve to silno čupanje očiju, kidanje kose, ubijanje ptica i noćnih leptirova, rasprskavanje glava, razbijanje usta – da je sve to jedna velika igra. To nikako nije *danasa makabri*. U Nebojšinim pričama zlo je shvaćeno kao igra, i u njima se zlo igra sa samim sobom. Stoga svi ti strašni prizori ne deluju onako bi delovali u drugoj prilici i na drugom mestu. Tu nema jeze, nema žmaraca. Sve je podređeno velikoj, bezazlenoj igri zla.

Premda je Nebojša Jevrić nesumnjivo nadaren pisac koji će, verovatno, još imati šta i umeti kako da kaže, kroz njegovu prvu knjigu provalče se slavosti koje su, rekao bih, više plod nepažnje i nemara nego nedostatka talenta; koje su posledica nedovoljnog rada na knjizi, pa i nedovoljne odgovornosti i prema knjizi i prema sebi.

Pojedini završeci njegovih priča deluju izlizano, naivno i samo razvodnjavaju tekst: »... uzaludno tražeći grob dragog nam pokojnika, iako znamo da ga nikada nećemo naći«. (ŠETNJA); ili: »... a on i dalje fotografise (...), iako zna da na svojim fotografijama ništa sem crne mrlje videti neće«. (FOTOGRAF). I da ne nabramjam dalje. Isto tako, pojedine priče kao i da nemaju završetak, bar smislenog završetka, bar smislenog završetka.

Zatim, i u ovakvo kratkim pričama i relativno kratkoj knjizi, Nebojša Jevrić se na više mesta ponaša. On ima svoje omiljene slike koje nastoji da u pribici uturi po svaku cenu. Četiri – pet puta doći će do vadenja očiju, a o rasprskavanju i zakucavanju glave i da ne govorim.

Mada sigurno vlada rečenicom i u njenom oblikovanju pokazuje zavidnu veština, Jevriću katkada promakne nepreciznost ili pleonazam, dese se i, ne tako retko, stilска neusklađenost ili neujednačenost i unutar same rečenice i unutar priče.

Jednom rečju, CRNOM KOFERU Nebojša Jevrića nedostaje ona fina, filigranska majstorsija umetničkog zanatstva, koja bi ovu i inače dobri i uspelu knjigu učinila još boljom i uspelijom.

NIKOLA KITANOVIĆ: »HAJDUČKA TRAVA«, »Matica sprska«, Novi Sad 1981.

Piše: Vojislav Sekelj

U zbirci pjesama Nikole Kitanovića (1956) »Hajdučka trava« lako je prepoznatljiv centralni motiv pjevanja, što je ujedno i bitna slabost ove tanušne zbirke, koja teško da se po nečemu bitnijem razlikuje od skupine naših konkretnističkih opresaka. Centralni motiv zbirke je sam pjesnik, a toliko okrenutost subjektivitetu ima za posljedicu da se vanjske suprotnosti, pomoći kojih se nastoji izgraditi predmet pjesme, a radi opravdanja (neopravdanog) prisustva te i tolike subjektivnosti u pjesmama, pa i sam predmet, prsto gube i nestaju u raspršivanosti. Primjera radi, već u uvodnoj pjesmi »Hajdučka trava« pjevanje (raspršivanost) može da traje bez kraja i konca, u nedogled. Jer, u kakvoj vezi, odnosu ili relaciji stope: rane na mozgu, zadobivena u postepenom (u postepenom – jaka stvar!) sudaranju s vozom ili tramvajem, mlijeku u prahu, pa ovakva iznenadna raspršivanost – »ne mogu je sašti (neće da zaraste«, zatim ispaša ovaca na dvadesetom spratu, koje bleje (a što bi drugo ovce i mogle na dvadesetom raditi sem da bleje i pasu po sintelonu), pa uz to još i narodna pjesma »Marko Kraljević ore drumove« – Marko je u pjesmi radio iz sasme drugih pobuda, o kojima ovim povodom nije vrijedno govoriti – dabome, ovi stihovi ne stoje ni u kakvoj vezi. A stih iz pjesme »I rembo i dostojevski su bili na ivici ludila« nije pokriće da stvaramo nikakve veze; da ovu tezu dalje ne bismo razvijali, ustvrdimo da ovdje nema pjesničke tjeskobe, tu je sve izgovorenno olako, s pukim uživljavanjem, ne u materiju pjevanja, nego u sam fakat da se pjesma piše. Velikog čuda! Sve je jasno, prosto i poznato, mada želi po svaku cijenu biti malo zdravo uvrnuto.

U ciklusu »Prijatelji« centralni motiv dan je u opoziciji između pjesme i majke, duhovne majke, odredene imenima poznatih pisaca. Međutim, Kitanović ne vodi računa o nužnoj diferencijaciji između psihičke stvarnosti odredene tim imenima. I odnosa te stvarnosti prema predmetu pjevanja, pa zato u pjesmama i susrećemo obična sumiranja, zapravo zbrajanje jabuka i krušaka, što je u teoriji skupova moguće, ali u poeziji, ovako kako je to tu dano, je prazno. U pjesmi »Začudnost«, Viktor Školovski i Niko Topić su polovi, koji i kada sede pred ogledalom, imaginarnim, realnim, konkavnim, konveksnim – svejedno – ostaju polovi, a u vezi su jedino preko parentese u imenu Školovski, koje Kitanović dva puta piše Školovski, znači, samo preko tog umjetnutog slova *o* u ime Školovski, i zbilja je krajnje vrijeme da Niko knjigu Kitanoviću vrati. Ili, u pjesmi »Trakl se ipak mora čitati«: koji je smisao onoga muka na času *teorije književnosti*, dok studenti brzo upisuju *georg trakl*, uz onu prodornu, infantilnu grmljavinu i viku jednog – ja? A pogledajmo što se događa i u pjesmi »Baš sam htio da napišem pesmu«. Navodimo je u cijelosti:

»baš sam htio da napišem pesmu
ali me majka prekinula
jer treba baciti dubre iz kante

bacam dubre i vičem
bože
ala je moja majka tvorac istorije